

„Soha nem vonom vissza!”

Papp Endre és Temesi László Attila kérdéseire
a nyolcvanéves Pozsgay Imre válaszol

PAPP ENDRE: *Kertészeti középiskolában tanult. Tizenévesen milyen pályára készült? Volt arról szilárd elképzelése, mi akar lenni?*

POZSGAY IMRE: A polgári iskolát még Enyingen fejeztem be, a falusi gyerekek közül már akkor egy kicsit kiemelkedtem. A polgári iskola után lehetett jelentkezni középiskolába. Az akkori helyzetünk, meg társadalmi helyzetünk, valójában egy lehetőséget kínált: odaadnak inasnak, azaz ipari tanulónak. Ez lett volna a legmagasabb elképzelés a pályám egyengetésében. Ám egy helybeli kertész fölhívta édesanyám figyelmét, hogy nemrég alakult egy új kertészeti középiskola, amelyik érettségít, ugyanakkor szakmát is ad. Nekem ez a lehetőség nagy felemelkedési lehetőséget kínált. A herceg Esterházyak kastélyában találtam magam, ami egy falusi, nádtetős, földpadlós házból elindulva nagy előrejutás. Azt hittem, hogy szárnyalok, pedig csak a talajt vesztettem el a lábam alól. Úgy éreztem, ettől kezdve ennek a rendszernek hálával tartozom, ebben a rendszerben van a boldogulásom, előrejutásom lehetősége. Az enyém meg a magamfajtáké. Így aztán elég hamar a politikai aktivitásom is megszületett...

P. E.: Már tizenhét évesen a Magyar Dolgozók Pártjának tagja volt.

P. I.: Tizenhat évesen voltam az iskolai diákszövetség titkára. Ez volt az első társadalmi megbízatásom. Tizenhét éves koromban tagja lettem az uralkodó pártnak. Lezárult a tagrevízió. Későbbi pártfunkcióimban is szerepet játszott, hogy Rákosi kapuvári beszédében elmondta, kisnyilasok lehetnek párttagok, de pártfunkciót nem tölthetnek be. A környéken az Esterházy-birtokok cselédei beléptek a nyilas pártba, hogy kapjanak petróleumjegyet, cukorjegyet, élelmiszert és így tovább. Ugyanezek vonzódtak a kommunistákhoz is. Belőlük lettek a Kommunista Párt, majd az MDP tagjai. De kellett olyan is, aki tiszta volt ebből a szempontból, és rábízhatóak voltak a pártügyek. Így aztán én tizennyolc éves koromban már falusi párttitkár voltam. Utána a kapuvári járási pártbizottság tagja lettem. Egyetemre az akkor alakult Lenin Intézetbe jelentkeztem. Ide többnyire fővárosi értelmiségi felmenőkkel büszkélkedő legények jártak. Mivel a statisztikát javítani kellett, magamfajta parasztgyerek is jól mutatott ebben a környezetben. 1952-től '57-ig ennek az intézménynek voltam a hallgatója. Itt azonban érdekes

Papp Endre (1967) kritikus, a *Hitel* felelős szerkesztője.

Temesi László Attila (1955) szabadúszó újságíró.

fordulat következett be az életemben. A politikai meggyőződéselem nem változott, de az '53-as események, a Nagy Imre-kormány és az új kormányprogram megjelenése elgondolkodtató volt. Az egyetemen csak a tanulmányaimmal foglalkoztam, és persze szorgalmasan eljártam a taggyűlésekre. Ez volt az én egyetemi pályám, ahol egyetlen funkcióval se kérkedhetek. Rendes hallgató voltam, eredményesen tettem le a vizsgáimat. Így aztán '57-ben jó eredménnyel diplomáztam. De volt egy közbeeső – mondhatom így most már – incidens. Még negyedéves koromban meghívtak, hogy legyek Gerő Ernő nevelt gyerekeinek a nevelője. Rakoncátlan kölkök voltak. Jóska, és egy akkor hatéves kislány, Éva. Jó útra terelésük lett volna a dolgom. Én ebben buzgólkodtam is, még pedig oly módon, hogy a gyerekek megszerettek. Gerő Ernőné viszont nagyon ellen-szenvesnek talált, és az első év után el akart bocsátani. Gerő azt mondta, hogy az elvtársnő – így szólították saját családtagjaikat is – nem kedveli magát, és meg akar válni öntől. De a gyerekek azt mondták, hogy szeretik, ezért azt kérem, maradjon. Így maradtam '56 őszéig. Ebben a házitanítói állásban beleláltam az életmódjukba, amely amúgy nyárspolgári volt. Sok-sok privilégiummal, ilyen-amolyan ellátmányokkal és szolgáltatásokkal. Az itt kapott pénzből segíthettem özvegy édesanyámat, és a húgom a tanulmányait. Hiszen az ösztöndíjamból épphogy meg tudtam élni.

P. E.: Október 23-a hol érte?

P. I.: Október 23-án már én Kecskeméten voltam. A Bács-Kiskun Megyei Pártbizottság megkeresett, vállalnék-e igazgatói feladatot – ötödéves egyetemistaként – a marxizmus-leninizmus esti egyetemen.

P. E.: A jó tanulmányi eredmények okán?

P. I.: Igen. A tanulmányi eredményem miatt, és észrevehették, hogy a Gerő családhoz is van valami kapcsolat. Én akkor nem tudhattam, kivel állok szemben, hogy Gerő micsoda gaztetteket hajtott végre pályafutása alatt. Az egyetem főigazgatóját, Kassai Gézárt megkereste a Bács-Kiskun Megyei Pártbizottság, hogy adjon ki engem ötödévesként, és csak vizsgázni kelljen bejárnom. Ebben egyeztünk meg. Október 22-én meg is nyitottuk az esti egyetemet. De én akkor már úgy mentem le, hogy hallottam arról, milyen szervezkedés folyik a poznaíni események hatására Budapesten, az egyetemeken. Azt, hogy ebből forradalom lesz, nem tudhattam. Ebben a helyzetben ott rekedtem Kecskeméten. Ráadásul már elterveztük a házasságunkat november 3-ára a menyasszonyommal, de a forradalmi események elszakítottak bennünket egymástól. Ő utolsó éves egyetemista volt a bölcsészkaron, én meg a Lenin Intézetben. Így aztán kalandos helyzet alakult ki, próbáltunk rádión üzenni, telefon nem volt. A menyasszonyom, mai feleségem bement a Péterfy Sándor utcai kórházba, gondolván, ha onnan szállítmányok indulnak, azok közül bizonyára lesz Kecskemét felé is. Fölszállt egy teherautóra, amely élelmiszert hozott a kórházba, és ment vissza a Duna-Tisza közére. Csakhogy én meg elindultam Kecskemétről. Így aztán kétszer kerültük el egymást november tizedikéig.

P. E.: Az októberi–novemberi történetekben volt-e valamilyen szerepe?

P. I.: Nem, semmilyen szerepet nem játszottam. Egy magánlakáson voltam, mondhatnám, menedékben, és onnét lógtam meg, és mentem fel én is autóstoppal Budapestre, majd az egyetemen éltem át az utolsó napokat. Mindannyian beléptünk a Nemzet-őrségbe, mindannyian kaptunk egy dobtáras géppisztolyt. Amikor november negyedikén a szovjetek bejöttek, pontosan tudták, hány géppisztoly van a házban – azokat le kellett adni. Vegzatúrát nem csináltak, nemzetőri elszámoltatás nem volt, tehát hőstett nem lett, csupán egy esemény. November nyolcadikán elindultam Kecskemétre gyalog. Nem

volt alkalmas jármű, semmi lehetőség, akkor már a szovjetek ellenőrzése alatt volt minden. A leendő feleségemmel november kilencedikén találkoztunk. Gyorsan meg is szerveztük másnapra az esküvőt. Én elszaladtam a rendőrségre állandó bejelentőt szerezni, a feleségem pedig tanúkat az esküvőhöz. Szombati nap volt. Akkor még munkanapnak számított, de csak délig. Későn érkeztünk, az anyakönyvvezető asszonyt már a biciklijéről szedtem le. Hol vannak a tanúi? – kérdezte. Mondom, azok még nem értek ide. Akkor megoldom én – válaszolta. Beszólította a portást meg egy munkatársát. Ők lettek a tanúi. November 15-én elindultunk Budapestre vonaton. Budapesten kijárási tilalom volt este hattól. Reggel kilenckor indultunk el Kecskemétre és este nyolc lett, mire megérkeztünk a Nyugatiba, úgyhogy ott kellett aludjunk az egyik padon. Hazataláltunk.

A Lenin Intézetben még működött a forradalmi bizottság, közölték – s ez engem megrázóan érintett –, hogy egy olyan pasas, aki 1956. október 22-én elmegy elvállalni egy állampárti feladatot, nem kell nekünk. Végül a tanulmányi osztály közölte, hogy ez nem kizárási ok. Ők egy társadalmi szervezetet alkotnak, nem dönthetnek a hallgatók felől. Így aztán kaptunk egy közös szobát a kollégiumban, a Tözsdepalotában. Akkor a Lenin Intézet székhelye és a fiúkollégium ebben az épületben volt, a lányok a Thököly útról jártak be. Itt a háztartásunk szerény kétlapú rezsóból, néhány tányérból meg a menzáról kölcsönvett evőeszközökből állt. Így indult a mi pályánk, a házastársi történetünk. Az MDP feloszlatta az apparátusát, illetve az MSZMP már nem vállalta őket. Végkielégítés nem volt az elbocsátásom után, ezért – hogy egy kis pénzhez jussunk –, beálltunk a feleségemmel az újjáépítésbe az Üllői út környékén, a Páva utcában. Én culáger tróger voltam, ő pedig könyvelgetett a személyi osztályon. A diploma megszerzése előtt újra megkerestek Kecskemétre. Ez ráadásul állásajánlat volt. Én ezt a funkciót egy intézményesített lehetőségként használtam. Emberekkel kezdtem ismerkedni, igyekeztem „jótéteményeket” végrehajtani, és elkerülni minden olyan csábítást, ami szorosabban a diktatúrához kötött volna. A titkosszolgálattal is volt kapcsolat, ami abból állt, hogy figyeltek. Az írók és művészek nyilatkozata, melyben kérték, hogy a világ ismerje el a Kádár-kormányt, nekem tekintélyt parancsoló üzenet volt. Ennek hatására 1957 őszén írtam két gyalázatos cikket az „ellenforradalomról”. Ezeket természetesen mindig megtalálják és a fejemre olvassák, csak azt felejtik el, hogy ezeket én magam hoztam újból nyilvánosságra, amikor eljött az ideje. Mert rejtegetnivalóm nincsen, tévedéseim meg voltak, kolosszálisak is persze. Mint mindenkinek. Kecskeméten a kitörés lehetőségét kerestem. Így közeledtem Erdei Ferenchez, aki nagy tekintélyű tudós volt akkoriban, tudományos intézményi háttérrel bírt, az Agrárkutató Intézetnek volt az igazgatója. A műveiből néhányat, a *Futóhomokot* például már rég ismertem. Azt is tudtam, hogy elég gyalázatosan belemerült a rendszer munkájába, de nagyon ésszerű agrártervet dolgozott ki. Az ő ötlete volt, hogy az intenzív kertészeti kultúrát művelő gazdaságokat nem szabad téeszésíteni. Ekkor jöttek létre az ún. szakszövetkezetek, magánkezelésbe kerültek a birtokok, csak némi szövetkezeti összeköttetés volt köztük. Ugyanígy kerestem a kapcsolatot Nyers Rezsővel, aki Marosán bukása után a környék országgyűlési képviselője lett. Őt úgy ismertem meg, mint aki szabadon gondolkodik bizonyos dolgokban.

P. E.: *Ez a hatvanas évek közepe táján volt?*

P. I.: Ez a téeszésítés lezárulta utáni szakasz. Erdei szorgalmazta, hogy a részes művelést és a háztáji gazdaságot alkalmazzuk a termelésben. Tehát legyen egyéni in-

díték is a földműveléshez. Fehér Lajos ugyanezt támogatta. Ez az a párton belüli hatás, amely engem kiemelt abból a sötét gondolkodási módból, amelyet egy marxizmus-leninizmus esti egyetem jelentett. A képzettségem alapján bátorkodtam jelentkezni aspiránsnak, hogy kandidátusi fokozatot szerezhessek. A Tudományos Akadémia felvett a levelező aspiránsok közé, és én 1968–69 fordulóján – maga a történelmi összefüggés is érdekes: akkor indul a magyar reform és ugyanakkor tiporják el a prágai tavaszt – a demokráciáról írtam disszertációt. Kicsit ironikus helyzet. Védésre alkalmasnak találták, és '69 őszén a tudományos minősítő bizottság által kiküldött bíráló bizottság – Kulcsár Kálmán volt az elnöke – elfogadta a disszertációm. De a besúgók a Pártközpontba jelezték, hogy botrányos megállapítások vannak a munkámban. Csak a legkihívóbbat idézem. Kijelentettem, hogy a sztalinai személyi kultusz bírálata nem válasz a rendszer gondjaira. Mert a fő gond a rendszerben rejlik. Rögtön tiltólistára tettek, és megakadályozták a disszertációm megjelentetését. Ettől kezdve több figyelem irányult rám. Először az agitprop osztályvezetője lettem a megyénél, majd utána megyei titkárnak választottak meg 1968-ban. Hozzám tartozott az egész kulturális, ideológiai, egészségügyi terület. De az új megyei pártvezetésnek csípte a szemét a tevékenységem. Addig fondorkodtak, míg elérték, hogy a Központi Bizottság hívjon meg engem munkatársának. Meg akartak tőlem szabadulni.

P. E.: Ugyanakkor rakétagyorsasággal emelkedett a karrierje. Miniszterhelyettes lett. A kritikai hozzáállás és a gyors előremenetel nincs ellentmondásban?

P. I.: Ez a Kádár-rendszerrel magyarázható. Seholy nem tanúsítottam olyan alkalmazkodó magatartást, amit honorálni kellett volna. Ellenkezőleg. Viszont a kádári konszolidációhoz az is hozzátartozott, hogy a világ felé kedvező képet akartak mutatni. Én egy kirakatfigura lettem az MSZMP számára, aki az értelmiséggel is képes szót érteni. Ezt barátaim, Illyés Gyula és Csoóri Sándor is észrevették. Erre a politikai szerepemre építették ők is a politikai elképzeléseiket.

1970-ben a sajtó alosztály vezetője lettem a pártban. Ez év őszén volt a párt X. kongresszusa. A Politikai Bizottság májusban megbízott, hogy én legyek a kongresszus sajtófőnöke. Két ponton is óriási botrányt kavartam. Azon a nyáron disszidált Szál József római nagykövetünk. Követeltem, hogy erről nyílt, becsületes közleményt kell kiadnia a magyar sajtónak. Elhessegettek azzal, hogy ha a Nyugat hallgat, akkor miért mi beszéljünk? Mondom, a Nyugat tudja, miért hallgat, majd időzíti a dolgot. Ez is történt: a kongresszus előtti napon hozta a nyugati sajtó nyilvánosságra az esetet. A másik ügy: ekkor zajlottak Lengyelországban a tengerparti, sopoti, gdański lázadások. Volt egy megállapodás a hírügynökségek között: a szocialista országok hírügynökségei csak egymástól vehetik át a rájuk vonatkozó híreket. Sumakoltak, nem beszéltek a lengyelországi eseményekről. Én utasításba adtam az MTI-nek meg a hírközlő szervezeteknek, hogy a nyugati közléseket is átvehetik, ha azokat hitelesnek találják. Barcs Sándor, az MTI elnöke feljelentett Kádárnál azzal a váddal, hogy én kiléptem a szocialista országok közös megállapodásából. Így indultam neki a kongresszusnak, s ott is a szokásoktól eltérően cselekedtem. Addig az volt a szabály, hogy csak a délig elhangzottak mehetnek a sajtóhoz, mert a másnapi közlés előtt cenzúrázni kell a szövegeket. Én azt mondtam, hogy a nem titkos üléseket élő adásban közvetítheti a rádió és a televízió. Erre Pulai Árpád összehívta a kongresszusi bizottságot, hogy ítéljenek el és váltsanak le a kongresszusi sajtófőnök posztjáról. Pulai féltette a titkári pozícióját, ez az izgalom buzdította ellenem. A testület – félve a botránytól – viszont nem utasított el.

Ezen a kongresszuson választották meg a Politikai Bizottság tagjának Benke Valériát, a *Társadalmi Szemle* főszerkesztőjét. Ő is tagja volt a kongresszusi bizottságnak, látta a cirkuszt. Azt mondta, ha nekem tudna segíteni, én kiemelném ebből a bandából. Miben kellene segíteni? Bevallása szerint, túl sok közéleti feladata lett, ezért arra kért, vegyem át a *Szemle* szerkesztését. 1971 januárjában lemondtam a párt kábéban betöltött funkciómról, és elfogadtam az új megbízatást. Az új pozíciót arra használtam, hogy az érdekes, fontos gondolatoknak helyük legyen a lapban. Ehhez néhány jóra való munkatárs és támogató is kellett. Ekkor vettem oda Bihari Mihályt és Slecht Istvánt. A közölt írások pedig némi eredetiséget mutathattak ettől kezdve. Egy esemény még hozzátartozik az előzményekhez. 1969-ben bemutattam Kecskeméten a *Tanú* című filmet. Akkor dobozba volt zárva, ott penészedett. Betiltott film volt. Meghívtam a rendező Bacsó Pétert, és közöltem vele, hogy nem titkos összeesküvésben vesz részt, hanem nyilvános közönségbemutatón, a filmet az én felelősségemre vetítjük. A szándéknak híre ment. Erre az alkalomra az egész filmszakma leköltözött Kecskemétre. Jancsótól Csoóriig, Kósától Sára Sándorig, Hernádiig mindenki ott volt, akit akkor emlegetni lehetett.

TEMESI LÁSZLÓ ATTILA: *Egy olyan visszafogott stílusú ember, mint ön, hogyan tudott lázadó lenni?*

P. I.: Nekem egy nagy előnyöm volt. Elég gyenge az önreflexiós képességem. Azzal a tárggyal, amit Pozsgay Imrének hívnak, én nemigen foglalkozom, csak az ügyekkel. Nem hóstettek ezek. Akkor már ismertem a rendszer gyengéit. Aczél György csak hódítani akart, neves emberek társaságát kereste. Aczél, ha egy kéziratot kiadott a kezéből, azt számos helyre elküldte véleményezésre. Alkalmadtán még a nyomdából is visszahívta, hogy újra meg újra átnézzze az írást: rettenetesen aggályos volt. Nekem is küldött néhány kéziratot, én azokra goromba szövegeket írtam. Nem akartam udvarolni neki. Sőt! A margóra odaírtam: „Ilyet ember nem mond!”. „Ilyen laposságokkal akar maga szerepelni?” – és hasonlók... Ez imponált neki. Aczélnak nem voltak iskolái, viszont a legravaszabb, legokosabb tagja volt annak a szűk testületnek, amelyben aztán a döntések megszülettek.

P. E.: *Nem látott önben vetélytársat? Más habitus, más eszközök...*

P. I.: Ez később következett be. A „Charta 77” aláírását Eörsi István szervezte, Csoóri is aláírta. Nagy László pedig megbíráltta Csoórit. Állítólag később elismerte, hogy mégiscsak meg kellett tenni. Illyés nem írta alá, azt mondta, hogy ő olyasmire, ahol csehek szerepelnek, a nevét soha nem adja. Azt tartotta róluk, hogy Trianonban rondábbak voltak a románoknál. Aczél ennek kapcsán behívatta Csoórit. Neki szegezte a kérdést: hova tette maga az eszét? Maga egy rendes parasztgyerek, és ezekkel a belvárosi zsidókkal adja össze magát? Majd behívta Eörsit: hova tette maga az eszét? Ilyen repedszarkú, bűdös lábú parasztokkal akar együttpolitizálni? Körülbelül ennyit Aczél magatartásáról.

Aczélnak imponált az, hogy én nem hízelegtem, hanem kritikus voltam. Mondhatnám azt is, hogy ez számára óvintézkedés volt. Jobb, ha kritizálják, és nem hibázik, minthogyha kritikátlanul átengedik a tévedéseit a sajtón.

Közeledett Orbán László miniszter nyugdíjazásának ideje. 1975-ben meghívott miniszterhelyettesnek a Kulturális Minisztériumba. Aczél gondolta, hogy én is, mint mások, mint Juhász Feri, Bata Imre, Gyurkó László meg Fekete Sándor a trófeái közé fogok tartozni. Engem javasolt miniszternek. Kádár elfogadta. Később ezért Kádártól szemrehányásokat kapott. A miniszterségem azzal kezdődött, hogy betérjesztettem

a közművelődési törvényt az országgyűlésnek, amelyben azt hangsúlyoztam, hogy az eddigi népművelési fogalmat és magatartást meg kell szüntetni. A nép nem a nevelés tárgya, hanem a kultúra résztvevője. Ez volt az alapvető elvi fordulat a törvényben.

P. E.: Tehát ez arra irányult, hogy nem átnevelni kell a gondolkodását...

P. I.: ...hanem együtt teremteni a kultúrát. Az akkori *Kritika* című folyóirat viszonylag szabadabb légkörében kimondtam, hogy az a politika, amelyet szövetségi politikának neveznek, nem más, mint lekenyerezés. Ha igazi szövetségi politikára gondol valaki, akkor azt intézményesíti, és a törvények szerint működnek. A lényegre tapintottam rá, és ez nem nagyon tetszett.

A korszakra jellemző eset volt például, amikor Béres Józsefnek nekiesett a teljes egészségügy... Csoóri, Kósa Feri, Nagy László mellé álltak. Ők nem szakmailag bírálták, elhitték – és joggal – azt, hogy itt egy komoly tudományos teljesítményről van szó. Ki kellett emelni őt abból a fogságból, amelybe az akkori politikai körülmények között taszították. Nagy László erről cikket írt az *ÉS*-be. Majd megkeresett engem, hogy próbáljak meg valamilyen lehetőséget találni arra, hogyan szabadíthatnánk ki Béres Józsefet abból a karanténból, amelybe csukták. Én annyit mondtam neki: „Tudod, Lacika – így beszéltünk egymással –, ezen a küszöbön csak akkor tudunk átlépni, ha megkeressük Aczélt.” Megrázkódott, és azt mondta: „Én megesküdtem, hogy Aczélhoz soha be nem teszem a lábam.” „Akkor most legyél esküszegő, mondtam, ha az ügyet még fontosabbnak tartod.” Addig-addig győzködtem, míg beadta a derekát. Felhívtam Aczélt, tudna-e kettőnket fogadni. Azonnal – jött a felelet. A trófeái közül hiányzott a Nagy Lászlóé. Átmentünk a parlamenti hivatali szobájába. Aczél kellemkedett, hellyel kínálta Lászlót, aki egy szót sem szólt, csak leült. S annyit mondott, majd Pozsgay előadja, miről van szó. Lacika egész idő alatt meg sem szólította Aczélt, végigdacolta az egész találkozót. Kértem, hatalmazzon fel, hogy egy film elkészítéséhez pénzt adjak. Aczél erre igent mondott, jelentőségteljesen ránézve Lászlóra. A film elkészítésének pénzét Kósa Ferenc kapta meg. Nagy László a naplójában azt írja: „Jó, hogy ott volt a Pozsgay, mert ő politikus, és tudja, hogy kell csűrni-csavarni a szót Aczélnál.” A minisztériumban az ilyen és hasonló ügyek miatt feszültség volt. Különösen kiéleződött a helyzet a Nemzeti Színház körüli vitában. Az ásatag és már kiszolgált garnitúrától meg akartam szabadulni, és fiatalokat hozni a helyükre. Én akkor nem az irányzatokat néztem, hanem a tehetséget. Így hoztam föl Székely Gábort meg Zsámbéki Gábort. Székelyt igazgatónak, Zsámbékít pedig főrendezőnek. Akkoriban nekem Varsóba kellett mennem. Az utolétem alatt Aczél visszacsinálta az egészet. Az irodalomtörténész Nagy Pétert nevezte ki, akiről utóbb kiderült, hogy III/III-as aktív dolgozó volt.

Hazatérve Lengyelországból – 1979 decemberében, illetve 1980 januárjában voltam kint, nagyon sok lengyel értelmiségivel találkoztam, beleszagoltam az ottani életbe és légkörbe – készítettem egy külön feljegyzést Kádárnak és Lázár György miniszterelnöknek, amelyben leírtam, hogy nagyon-nagyon kell figyelni Varsóra, mert az ott észlelt jelenségek nekem azt sugallják, hogy még ebben az évben ott valami nagy társadalmi megmozdulás lesz. Ez nyáron be is következett. Kitört a Szolidaritás-lázadás. Aligán, a párttüdülőben nyaraltunk a feleségemmel, a központi bizottsági tagoknak fenntartott különrészelegben. Délidőben sziesztaztunk az egyik padon, a strand mellett. Egyszer csak odajön Kádár, leül mellém. „Mit szól ezekhez a lengyelekhez?” „Hát – mondom – én már szoltam erről előbb.” Kádár nagyon hitt a munkásosztályban. Ez volt az egyetlen eszme, amelyhez ragaszkodott. És most a munkásosztály lázad... Munkás

a vezérük! Kádár számára ez döbbenetes kiábrándulást jelenthetett a lengyelekből. Ezt Wałęsának elmeséltem később, nagyon tetszett neki a történet. Akkor hozta szóba, hogy ő meg énrólam mondott valamit. Jaruzelskiékkel ültek le a tárgyalóasztalhoz 1989 márciusában. Wałęsa azzal kezdte, hogy odaadná a fél karját, ha tárgyalófelei között lett volna egy Pozsgay.

Kádár nem tűrte a személyi ellentéteket. A döntéseiben pedig késleltetetten reagált. Ha egy testület törvényes léte keretében akadt olyan személy, aki nem volt odavaló, amíg az a testület fennállt, nem intézkedett. Lehettek olyanok, akik részegen jöttek be a központi bizottsági ülésre, akik blamálták az összes intézményt, de csupán azt parancsolta meg nekik, hogy ezután ne járjanak ülésre, viszont nem zárta ki őket. Nehogy a nyilvánosság értesüljön róla, hogy itt azért nem minden megy simán és zavartalanul.

Központi bizottsági ülést tartottak 1981. december 3-án, tíz nappal a Jaruzelski-puccs előtt. A '82-es népgazdasági tervet tárgyalták. Én mindjárt a referátumok után szót kértem. Kádár az utolsónak sorolt be, ő elnökölt. Nem sejtette, hogy rossz poénnal zárul a vita. Kádár már nehezen viselte azt is, hogy Aczéllal konfliktusom van. Ezen a központi bizottsági ülésen drasztikusan kimondtam, hogy a '82-es népgazdasági terv hamis adatokra épül, és kértem, vesse el a Központi Bizottság. Ismertem a testület, biztos voltam benne, hogy nem fogja elvetni, de nekem szükségem volt arra, hogy ezt elmondjam. Félttem, hogy az ország besétál az adósságcsapdába. Májusra itt államcsőd lesz, mondtam. A felszólalásomnak dermesztő hatása volt. Odafordul Kádár Havasihoz, a gazdaságpolitikai kábé-titkárhoz. „Ez a maga dolga, Havasi elvtárs, válaszoljon!” Havasi nem válaszolt, hanem felszólította Faluvégi Lajost, a Tervhivatal elnökét és Tétényi Pált, a tudományos-kulturális osztály vezetőjét a válaszadásra. Ők rögtön elítéltek. A szünetben már éreztem, hogy elfogyott az oxigén, senki nem akart megismerni. Egyedül Burgert Róbert jött oda hozzám. Azt mondja: „Te soha nem tudod tartani a szándat? Nem vetted észre, hogy te azzal a Kádárral állsz szemben, aki szemrebbenés nélkül kivégeztette Nagy Imrét?” Mondom neki: „Róbert, ez nem hőstett. Tudom, mi a helyzet, már nem teheti meg.” Neki akkor már meg kellett felelnie a hitelezők elképzeléseinek. A világ előtt ő már ilyet nem tehetett. „Na de – mondta Burgert – elzavarnak a kormányból.” „Hát aztán? Majd lesz valami hely nekem az országban.” A spétreflexes Kádár melengette, borzolgatta az ügyet, néha előhozta, végül is március végén közölte velem, hogy más pályára irányítanak, hagyjam el a kormányt. No, nem ilyen nyersen. Sőt! Lázár volt ott a megbeszélésen, meg Németh Károly, a pártfőtitkár-helyettes. Nagy körülményeskedéssel, szorongással közlik velem azt a hamis mondanivalót, hogy nekem nem való az adminisztráció, nekem igazi politikai feladatok kellene. És ezért azt gondolták, hogy fogadjam el a Népfront főtitkári posztját. Erre én annyit mondtam, hogy miniszternek lenni senkinek sem alanyi joga. Az bocsátja el, aki megválasztotta. De hogy én hova megyek, azt majd én döntöm el! Ekképpen is kiléptem a bolsevik pártkatonai szolgálatból. Egészen június közepéig ment a huzavona. Aczél többször felszólított, megjelent a lakásunkon is, hogy hívjam föl Kádárt. Mondtam, ha Kádárnak baja van velem, ő hívjon föl engem. Eljött az idő: június elején miniszteri konferencia a szocialista országok kulturális-művelődési minisztereinek Prágában. Bejelentem a kormányülésen, hogy ezen az értekezleten nekem részt kellennem. Aczél tiltakozott: a kormány ne járuljon hozzá! Lázár higgadtan annyit mondott, én úgy tudom, még a kormány tagja Pozsgay Imre. S amíg itt van, ez a hivatalához tartozik. Elmentem Prágába. Már mindenki tudta, hogy mi lesz. De érdekes módon voltak rokonszenv-megnyilvá-

nulások is. Hazatérve este hív a titkárnóm, hogy holnap reggel Havasi elvtárs látogatást tesz nálam a hivatalban. Nem lehetett kibújni alóla, már ott volt, mire én beértem. Nyagगतott, valószínűleg Kádár megbízásából. Nagyon keményen kezdte: „Mit gondolsz? Hogy fog dönteni a Központi Bizottság? Arra meg számíthatsz, ha dacolsz, Kádár betonba fog döngölni.” Mondom: „Tudom, meg a testületet is ismerem, semmi jóra nem számítok. De bízzatok rám, hogy én hova akarok menni.” Akkor már túl voltam az elhatározáson, mert előtte megkeresett Csoóri Sándor, Kósa Feri, hogy menjünk el Illyés Gyulához, és kérjük meg, beszéljen Kádárral, hogy vonja vissza a Pozsgayról szóló határozatát, mert a népiek szempontjából nagy veszteség a távozásom. Gyula bácsi hívott engem, ott volt Csoóri is. „Idefigyelj! – fordult hozzám, a barátait magázta, a magam féle távolban levőket, dzsentri szokás szerint tegezte –, ezek azt akarják, hogy beszéljek teértd Kádárral. Hát én nem beszélek. Egy politikus pályán különben is kellene ilyen események. Ennél csak egy kis börtön a jobb.” Mondom: „Jó, Gyula bácsi, köszönöm, de én is arra kéretelek volna, hogy ne szólj egy rohadt szót se.” Én magamban tisztáztam a helyzetet. Kiderült, hogy kolosszális közjogi felhatalmazásai vannak a Népfrontnak, de sosem élhetett vele, mert mindig a pártban mondták meg, hogy ezekkel hogyan éljen és mit csináljon. Én akkor azt gondoltam, hogy szó szerint veszem ezeket a határozatokat.

P. E.: Ez egy svejki attitűd: szigorúan ragaszkodunk a leírtakhoz.

P. I.: És ami az én dolgom, azt én nekem kell elintézni. Miután elküldtem Havasit, fölhívtam a Kádár-titkárságot. Úgy látszik, várták már, mert abban a pillanatban kapcsolták. Mondom, hogy szeretnék találkozni Kádár elvtárral. Akkor azonnal jöjjön! Átmentem. Leültünk a tárgyalóasztalhoz. „Hallgatom” – mondja Kádár. „Ha így bánunk az emberekkel, akkor maga nem számíthat rá, hogy lesz utódja ebben a pártban” – kezdtem gorombáskodni, majd közöltem, hogy úgy határoztam, elfogadom a Népfront főtitkári megbízatást. Tudtam, hogy az a valódi hatalom, nem az elnök, az nem számított. Ettől úgy fellélegzett, mintha valami szoros ölelésből szabadult volna ki. Már egy kicsit nyeregbe érezve magam, elszemtelenedve, azt mondom még neki: „Mindezt nem interpretálhatják leváltásként. Ezt tessék előléptetésként produkálni. Ehhez pedig nekem arra van szükségem, hogy maga jöjjön el a Népfront Országos Tanácsába, és maga terjessze elő ezt a javaslatot.” Abban a pillanatba beleegyezett. Így is történt egyébként. Majd kiszólt, hogy hozzák be a whiskyt. Ebből megértettem, hogy neki ez nagy megkönnyebbülés volt. Engem akkor már ismertek a nagyvilágban. Voltak franciaországi, amerikai meghívásaim, Londonba, sokfelé. Ő akkor már nem volt abban a helyzetben, hogy egy Pozsgay-botrányral terhelje meg a hitelezők számláját. A Népfrontban pedig éltem a deklarált lehetőségekkel. 1983 decemberében az új választási törvény társadalmi vitáját előkészítő beszédemet Ónodon mondtam el, az ónodi országgyűlés, a trónfosztás helyszínén. Elfogadták az előterjesztést, amelyik kimondta, hogy ezentúl minden választókerületben a jelölőgyűléseken kötelező legalább két jelöltet állítani. És ezek közül valamelyik lehet ún. spontán, akár önjelentkező is. Érdekes volt a *Le Monde*-nak a kommentárja: Pozsgaynak sikerült elérnie azt, hogy amit szabad, az kötelező. Nos, ennek a jegyében kezdtünk el bizonyos, ún. civil társadalmi szerveződések elmozdítani. Ma ezt a szót: civil társadalom, ronggyá idézték, de akkor ez kihívó fogalom és kifejezés volt. Így jöttek létre városvédő, faluvédő egyesületek. Így jöttek létre közösségeket egyesítő egyletek. Így alakítottam én a Népfrontban például gazdasági tanácsot. Ilyen alapon csináltunk ún. szociális gondoskodási tanácsot. Mond-

hatom azt is, hogy ez a folyamat Lakitelekig vezet, 1987. szeptember 27-éig. Ennek a folyamatnak a kiteljesedése gyakorlatilag a pártcsírák elindítását is jelentette. Ekkor volt a Nagycsaládok Egyesületének a megalakulása. Sok mai politikai szereplő ezekben az intézményekben bukkant fel. Akkor éledeztek ismét az ún. történelmi pártok. Az ellenzéki kerekasztalban, aztán már ők is ezen az alapon vettek részt.

A '85-ös országgyűlési választások idején már a kétjelöltes rendszer működött. A választási jelöléseken a Népfront teljes felhatalmazással szervezte a jelölőgyűléseket, a Politikai Bizottságnak egy kikötése volt: nyíltan ellenzéki politikust nem lehet listára venni. Ez a demokratikus ellenzékként működő politikai szervezőket felháborította, és megüzenték, hogy szeretnének velem találkozni ez ügyben. A Rakpart Klub álcája alatt, a Várban, a Szentháromság téri, akkor Műszaki Kollégium volt épületében az ellenzék összehívott egy gyűlést. Ott tetemre hívtak engem. Az egyik ismert ellenzéki személyiség föltette a kérdést: Pozsgay Imre a törvény vagy a hatalom oldalán áll-e? Amire annyit mondtam, hogy én a törvény oldalán állok, de nincs akkora hatalmam, hogy betartassam. Válaszomat azzal fejeztem be, hogy ha ez a rendszer így folytatja, akkor meg fog bukni, és mint egy rossz emlékü történelmi kísérletre fogunk rá emlékezni. Ez '85 áprilisában hangzott el. Akkoriban azért így nemigen beszéltek a pártfunkcionárius körökben. Bennem viszont tudatosodott, hogy ez a rendszer nem reformálható. Ugyanakkor ott volt egy vaskos tény, a Szovjetunió léte. Azt már akkor is láttam, hogy a marxizmus-leninizmusnak nevezett világmegváltó gondolat nem a világ megváltására született, hanem az az orosz birodalmi terjeszkedés ideológiája. Ebből akkor még nem lehetett kibújni. 1956-ban és '68-ban sem sikerült. Később a lengyeleknek sem. Igaz, hogy ott saját, házi kivitelezésbe mentették át egy időre a rendszert.

1985 után Kádár lényegében majdnem teljesen ellehetetlenült. Decemberben volt a Népfront VIII. kongresszusa. Ott egy, a rendszerhez tartozó, hivatalos intézmény kongresszusán rendkívül éles bírálatok hangzottak el a márciusi pártkongresszusról és a választásokról, s arról, hogy micsoda válságban van az ország, és a nép támogatására ez a rendszer már nem számíthat. Akkor történt meg, hogy nyílt ellenzékieket, másként gondolkodókat, választottunk be a Népfront Országos Tanácsába.

P. E.: A rendszer változtathatatlanak és megreformálhatatlanak látszott. A jobbító törekvések arra irányulhattak, hogy lépésről lépésre feszegessék a határokat. Hol volt az a fordulópont, amikor úgy gondolta, hogy immár magát a rendszert kellene meghaladni?

P. I.: Ebben Lakitelek az igazi fordulat. Az első. A nagyobb lökést '56 újraértékelése jelentette 1989. január 28-án. Most lesz huszonöt éve. Magammal is meg kellett küzdenem. Az ember attól a tévedésétől szabadul meg legnehezebben, amelyet ifjú korában követ el. A rossz világnézeti és politikai döntésem visszavezethető tizenöt éves koromra, és ahhoz ragaszkodik az ember a legjobban. Addig, amíg teheti. Amikor azonban a tények elsöprik, akkor a tényeket kell követni. A nyolcvanas évek közepén történt a fordulat. A kritikai érzékem '68-tól egészen biztosan nem szünetelt. A disszertációm megvédése után, úgy látszik, a pesti diplomácia is figyelt. Kaptam meghívást a francia kormánytól: tanulmányozni a francia nemzetgyűlést. Ennek a mentalitásnak a következménye volt aztán az is, hogy 1985-ben Róma főpolgármestere hívott meg egy ENSZ-konferenciára, Rómába. 1986-ban az angol kormánytól kaptam invitálást Londonba. A következő ilyen állomás: 1982-ben az USA kormánya – még miniszterként – meghívott egy hónapos birodalmi látogatásra. Az érvényesítés ideje viszont már a kormánytagságomon kívül esett. Bergold nagykövet megkeresett '82 júliusában, hogy esedékes

a szeptemberi látogatást előkészíteni, és annak feltételeit megteremteni. Mi a kívánságom? Mondom, először is, nagykövet úr, nem olvas újságot? Én már nem vagyok a kormány tagja. Azt felelte, a meghívás nem a miniszternek, hanem Pozsgay Imrének szólt. Az Egyesült Államokban már tudatosan arra készültem, hogy a magyar emigrációval, elsősorban az ötvenhatosokkal találkozzam. Ott ismerkedtem meg a Püski családdal, ott találkoztam New Brunswickban jó néhány emigránsal, Nagy Károllyal meg másokkal, vasárnapi iskolásokkal, és hasonló intézményekkel. A látogatásom lezárásaként három szenátorral reggeliztem a kongresszusban. Pell szenátor a külügyi biztosság elnöke volt a meghívóm. Vendéglátóim a Carter-féle emberi jogi gondolatot hánytorgatták föl, érdeklődve, mi a helyzet Magyarországon? Amire annyit mondtam, én azt nem firtatom, hogy ők milyen dél-amerikai államokkal vannak kapcsolatban, de azért ha a szomszédságra gondolok, akkor miért kedvesebb a tőlünk dél-keletre lévő rendőrállam, Románia, mint Magyarország. Mert ez az érdekünk – ez volt a válasz. Nem volt körülményeskedés. Ebben a légkörben szereztem nemzetközi tapasztalataimat, s tettem szert nemzetközi ismertségre.

Kádár szellemi kifáradása a nyolcvanas évek első felében már egészen nyilvánvaló volt. Az utódjelöltjeivel mindig leszámolt. A kegyenceit ápolgatta egy darabig, majd mindig leszámolt velük, ha felmerült a lehetőség, hogy belőlük utód is kinőhet. Egy emberrel nem tudott megbirkózni, ez volt Grósz. Akkor ő se volt már olyan szellemi erőben, hogy ezt megtegye, de a taktikai ébersége még működött, amikor 1987-ben a Borsod megyei első titkárból, Grósz Károlyból, először budapesti titkárt, aztán pedig miniszterelnököt csináltak. Azzal a megfontolással, hogy ebbe úgymint belebukik. Csak-hogy Grósz ravaszabb volt. Nem csinált semmit, és abba nem lehet belebukni. Várt, hogy elérkezzen az ő ideje. Én meglehetősen nagy ellentétben voltam Grósszal. Ő megszimatozta bennem, nem a riválist, az nem érdekes, hanem a politikai különbséget. Engem, amikor ő az agitprop osztály vezetője volt a Pártközpontban, minden pártintézményből kitiltott. Volt egy állandó tévéműsorom, azt betiltotta, volt egy állandó rádióműsorom, azt is. Kitiltott a Politikai Főiskoláról. Tehát nyomon követett mindenhol, hogy blokkoljon vagy gáncsoskodjék. Amikor jött egy pillanat, amikor szüksége volt rám. Ez Kádár leváltásának előkészítése volt. 1988 februárjában a Központi Bizottság ülésén határozat született: rendkívüli pártértekezletet kell összehívni a közeljövőben, mégpedig kongresszusi felhatalmazással, a szervezeti szabályzathoz ragaszkodva. A Központi Bizottság ezt februárban megszavazta, mindenki tudta, miről van szó. Aki kikotyogta, az Horn Gyula volt. Szót kért és közölte, hogy bármibe spekulálnak az elvtársak, egyet vegyenek tudomásul, Kádár elvtárs nélkül nincs kibontakozás, nincs magyar jövő. Mondta ezt februárban, a májusi leváltás előtt. Összehívták a pártértekezletet. Előtte két személyi mozzanat működött a pártértekezlet előkészítésében. Az egyik: Grósznak személyesen meg kellett vívnia Kádárral. Akkor már harmadik éve Gorbacsov volt hatalmon a Szovjetunióban. A másik, hogy társakat kellett keresni az átalakításhoz az új vezetőségbe. Ekkor jön a nagy gondolat, hogy Nyersset vissza kell venni, Pozsgayt meg felemelni a párt legmagasabb vezető szintjére, a Politikai Bizottságba. Kádár ebbe beleegyezett, azzal a feltétellel, hogy a többséget az ő emberei alkotják továbbra is. Előtte még lejátszódott egy esemény: balatonarácsi házukban voltunk hétvégén, márciusban. Csöngetnek, vasárnapi ebéd után vagyunk. Bejön egy kormányőr, hogy véletlenül erre járt Grósz Károly miniszterelnök elvtárs. Tiszteletét teheti-e a Pozsgay családnál? Hát ez a véletlen úgy nézett ki, hogy az ölében egy nagy karton Tokaji

aszút hozott be, véletlenül. Bementünk a szobámba, és ott elkezdte: „Megfáradt az Őreg.” Ilyen lumpenes közvetlenkedéssel. „Meg kéne köszönni neki.” Mondom, hogy megfáradt, azt én is látom, hogy van-e köszönnivalónk, azt nem tudom. Grósz beszélt sok elvtársával – az apparátus őt támogatta –, akik jó néven vették és örültek volna, ha ő váltaná a pártfőtitkári poszton Kádárt. Bevallotta, hogy a támogatáshoz tekintélyre is szüksége lenne, ezért gondolt rám. Egyetérténék-e azzal, hogy őt válasszák meg erre a posztra? Mondom: „Karcsi, ismered az egymás közötti viszonyunkat. De azt félretéve, azt tudom mondani, hogy nincs más alternatíva jelenleg ebben a pártban. Ha nagy zavar és felfordulás nélkül akarjuk lebonyolítani, akkor ez lehet az egyetlen megoldási mód. Én ezt támogatom.” Még hozzátettem, hogy még soha összeesküvésben nem vettem részt, tehát ebből se legyen sumákolás. „Menj el Kádárhoz, és mondd el neki, hogy velem is megbeszélted!” Minden jól elő volt készítve. Kádár is ráértett. Felhívta Gorbacsovot. Kádár 1957 óta soha nem konzultált hazai ügyekről a Szovjet Kommunista Párttal. Olyan nagyköveteket zavart el Budapestről, akik bele akartak szólni az ő dolgaiba. Ott is tudták, hogy itt nincs más alternatíva, ezért nyeregben érezte magát. Gorbacsov tiltakozott. Ugye, érthető? Gorbacsov akkor már ott nyomorgott a reformjaival a sok sztalinista között. Állandó küzdelmet vívott belső ellenfeivel. Grósz jelezte, hogy mi volt a válasz. Én akkor azt mondtam neki, hogy te is hívd föl Gorbacsovot, és mondd meg neki, hogy baj abból lesz, ha Kádár marad. Gorbacsov elég ellentmondásosan közli ezt az emlékirataiban, tény az, hogy ő megmaradt örök Kádár-hívőnek. Horn Gyula 75. születésnapján a köszöntőbeszédét azzal fejezte be, hogy a XX. századi európai történelem egyik legnagyobb alakja volt Kádár János. Még annyit a Grósszal való egyezkedésből, hogy én azt is kimondtam és megköveteltem, hogy ha megkapja a legfőbb közjogi méltóságot, akkor le kell mondania a miniszterelnökségről. Azt mond-

ta, ez természetes. Ennek ellenére Grósz hosszú ideig ragaszkodott a miniszterelnökséghez. Rájöttem, mi lehet az oka. Kádárt a tekintélye alapján, minden állami funkció nélkül is elfogadták, de ha neki nincs állami funkciója, akkor ő egy senki. Így még miniszterelnökként ment el Amerikába, ezen a poszton intézett el néhány államügyet, törvény-előkészítést és így tovább. De csak húzta, halasztotta a dolgot, egészen novemberig. Addig-addig zsaroltuk, míg végül beadta a derekát és benyújtotta a lemondását. Németh Miklóst javasolta kormányfőnek, a Minisztertanács elnökének.

Számomra ez is azért érdekes, mert ugyanazon a napon több „spontán” jelöltből lett képviselő kezdeményezésére előkészíttem és előadtam az ún. demokrácia csomagtervet. Ehhez tanácsadóként kértem Bihari Mihályt, Stumpf Istvánnal is beszéltem erről, meg másokkal. Végül összeállt bennem a kép: állítsuk helyre a politikai alapjogokat! Ehhez alkotmánymódosítás kell. Az alkotmánymódosítás révén vissza kell térni az egyesülési joghoz, a gyülekezési joghoz és a sztrájkjoghoz. Az okosabbak megszi-matolták, hogy az egyesülési jog a többpártrendszer alapja. Megriadtak ennek a következményeitől. Egy dodonai határozat született, mondhatnám, kecskére bízták a káposztát. Úgy határozott az országgyűlés, hogy felhatalmazza Pozsgay Imre államminisztert ezeknek a törvényeknek az előkészítésére.

P. E.: Az államminiszterség mit jelentett akkoriban?

P. I.: Lényegében megfelelt a miniszterelnök-helyettesi funkciónak. Hozzá tartozott lényegében az egész magyar nyilvánosság kezelése, a szellemi élet intézményeinek az irányítása, a határon túli magyarok ügyei. Én alapítottam meg a kormány mellett az ún. határon túli magyarok bizottságát, illetve munkaszervezetét. Ebben a hatáskörben terjesztettem elő a demokrácia csomagtervet. Tudtam, hogy ez szakmailag kodifikációs feladat, nem egy politikai miniszternek a dolga. Az alap gondolatot kellett megfogalmazni hozzá. Így aztán az akkori igazságügyi miniszter, Kulcsár Kálmán készítette elő az ezekhez szükséges törvénytervezeteket. Januárra már meg volt az egyesüli jogról meg a gyülekezési jogról a törvény. Később aztán megszületett a sztrájkjogról is. Mire a kerekasztal-tárgyalásokra mentünk, addigra ezeken már túl is voltunk tulajdonképpen. A közbeeső történések között kiemelkedő volt a lakitelki találkozó, ahol a főreferátumot én tartottam. Az előkészítők a népiek közül kerültek ki. A monori találkozó utáni csalódás következménye a lakiteleki találkozó, a társadalmi szerződés nyilvánosságra hozatala a demokratikus ellenzék részéről, amellyel lényegében kiléptek a monori megállapodásból, s mint vezető erő prezentálták magukat. Rögös volt az út az Ellenzéki Kerekasztal megalakulásáig, az Ellenzéki Kerekasztal és az MSZMP közötti tárgyalási pozíciók hosszan tartó viták alapján való kialakításáig. 1989. június 13-án megindulhattak a politikai egyeztető tárgyalások, de azért ehhez is kellett előzménynek lennie: Lakitelket említettem. Lakitelken az MDF megalakulása és mozgalomként való elindulása már egy markáns politikai üzenet volt, s elfogadták a Lakitelki Nyilatkozatot, melyet később én hoztam nyilvánosságra.

A demokrácia csomagterv előterjesztése után Grósz megrettenve a lehetséges következményektől, ún. nagy aktívát hívott össze. A párt főleg budapesti vezetőségeinek legprominensebb személyiségeit és aktivistáit hívta össze a Budapest Sportcsarnokba. Vagy tízezer ember előtt fölvázolta egy polgárháború rémképét. Ha ez így folytatódik, ezzel nyilván rám is utalt, akkor itt fehérterror lesz, és vér folyik az utcán. És amolyan jasszosan a pisztolytáskájára csapva azt mondta: de mi is ott leszünk, elvtársak! Hát mi más ez, ha nem polgárháborús helyzet? Ezt meg kellett előzni, illetve lehetetlenné kel-

lett tenni. Úgy gondoltam, hogy csak a pártot, meg az ahhoz kapcsolódó intézmény-rendszert tudja mozgósítani, tehát ezt az erőt kell legyengíteni és ellehetetleníteni ahhoz, hogy az a bizonyos „vér folyik az utcán” ne következzen be Magyarországon. Mit lehet tenni? A hatalmon lévő pártot rádőbenteni, hogy egész hatalma megbízatás nélküli, egy önkényes értelmezésű hazugságon alapul. Azon, hogy az MSZMP mint nemzetmegmentő egy pusztító ellenforradalomtól és restaurációtól mentette meg az országot a Szovjetunió testvéri segítségével. Ez volt az alapeszme, ettől kezdve nem is kellett a népet megkérdezni, hogy miért vagyunk ott. Ebből a pozícióból kell kitakarítani, kikökkenteni az MSZMP-tagságot. Így jutottam el addig, hogy megkaptam a megbízatást az új pártprogram előkészítésére. Az volt a feltételem, hogy akkor vagyok hajlandó a pártprogram előkészítésére, ha egy teljes történelmi áttekintést adunk a párt múltjáról és cselekedeteiről. Csináljunk önvizsgálatot, hogy mi kik voltunk, és miket követtünk el ebben a negyven évben. Alakítottam a főbizottságon belül egy történelmi albizottságot. Berend T. Iván, Ormos Mária, Horn Gyula, Tókei Ferenc meg jó néhány szakértő részvételével. Nem is titkolva arra irányítottam a figyelmet, hogy főleg '56 értelmezésében kezdjenek tisztázó gondolatokat. A tisztázó gondolatok – végül is egy kis irányítással – eljutottak ahhoz a megállapításhoz, hogy '56-ban nem ellenforradalom, hanem népfelkelés zajlott le. Ezt használtam hivatalos forrásként. Ekkor én már jó néhány ügyben a kész tények politikáját folytattam, hogy visszafordíthatatlanok legyenek. Két fiatal újságíró a Rádióból arra kértem, hogy csináljanak velem interjút. Arra is szükségem volt, hogy Grósz ne tartózkodjék az országban. Kétszer elhalasztottam a beszélgetést. Addig, amíg végül a becsvágy elvitte a davosi világgazdasági konferenciára. Hiszen akkor már egyedül ő cenzúrázhatott volna engem. 1989. január 28-án, az akkor legnépszerűbb politikai magazinban, a *168 órában* elhangzott az emlékeztetéssé vált nyilatkozat, amelyben kimondtam, hogy az 1956-os októberi események egy nép felkelését jelentik, amely nem tűrhette tovább államának szuverenitását és nemzeti függetlenségét elvevő birodalmat. Ez volt a lényege annak, amit mondtam. Igaz, hogy az ellenzék harminc éven keresztül mindig forradalmat emlegetett, és a Batthyány-örökmécsesnél minden évben megtartották a megemlékezést. Pár tucatnyian jöttek össze, tömeghatása ennek nem volt. Viszont az, amit én kimondtam, rendkívül megrázta az MSZMP tagságát. Tízezrével dobták vissza a tagkönyveket, akkor indultak el a nagy reformkörü mozgalmak. Azaz, eredeti küldetését tekintve kifordult önmagából és ellehetetlenült az MSZMP, de formálisan még mindig tartotta a hatalmat.

Az egész korszaknak a történetéhez még valami hozzátartozik. Az egyik bírálóm – hát ilyen mindig volt, hála istennek nem kerültem el a figyelmüket – azt mondta, hogy Pozsgay elcsente az albizottság gondolatát. Ebben csak két hazugság van. Az egyik, hogy az albizottságban én is részt vettem, tehát az én gondolatom is volt. A másik: azért kellett némi bátorság hozzá, hogy ezt valaki megtegye. Miért nem jelentkeztek mások? Medgyessy azt mondta, hogy a Pozsgay karrier szempontból csinálta az egészet. Amire én csak annyit mondtam, hogy ő is ott volt, miért nem csinálta? Nem merte a nyakát a tőkére hajtani. Ez azért akkor nem volt kockázat nélküli esemény. A megtörténte után – ez szombaton volt –, hétfőn délelőtt berobogott hozzám Palmer amerikai nagykövet. A sors iróniája, hogy mi oroszul beszélgettünk egymással, mert ő öt évet szolgált Moszkvában, én meg itthon megtanultam oroszul. Jött lélekszakadva, amolyan amerikai közvetlenséggel, hogy: Imrém, megszervezte maga a biztonságát, amikor ezt a kijelentését tette? Mondom: „Mark, ezt egy olyan ország képviselője mondja, ahol az

elnököt, mint egy kutyát le lehet löni? Van ez ellen orvosság? Ha valaki fel tudja emelni a puskát, akkor már csak az Isten lehet kegyelmes. Egyébként azért van erre magyar orvosság. Nálunk nem illik bele a történelmi szokásokba az ilyesmi. Nálunk ezt bírói úton és kötéllel végzik, ahhoz meg még van egy kis időm.” Úgyhogy ennyiben maradtunk. Megszólalt a telefon, Grósz hívott a repülőtérről a kormányváróból, hogy azonnal találkozzunk. Éreztem, hogy zaklatott, és nagyon följajzva beszél. Aznap délután aztán elélem csap egy nagy paksamétát. „Itt a közvélemény arra, amit műveltél!” Megyék-ből és máshonnan beérkezett telexüzeneteket dobott az asztalra. Rájuk se néztem. Ez nem a közvélemény, ez a telextulajdonosoknak a véleménye. Látom, hogy megyei első titkárok, járási meg megyei tanácselnökök írták, és hasonló körök. Érthető, hogy ők így gondolták. A következmény? Egyetlen vezető pályatársam sem állt mellém. Grósz ezen a négy szemközti találkozáson arra akart rábírní, vonjam vissza, amit mondtam. Mondom: „Idefigyelj, te eltévedtél! Ezt soha nem vonom vissza!” Ennyiben maradtunk. Összehívták a Központi Bizottság rendkívüli ülését február 10–11-ére. Ötvenketten szólaltak fel ellenem – ez nagyon jó érzés. Mellettem egy-két halvány pösszenet, de megnyilvánulás nem volt. A végén két nyakas, rendpárti, posztsztalinista fickó állt elő, Kállai Gyula és Korom Mihály bizalmatlansági indítvánnyal Pozsgay ellen. Ez az indítvány Grószot megijesztette. Tudta, hogyha engem elítélnek, akkor abból pártszakadás lesz. S ő nem volt erre fölkészülve. Ezért mivel nem tudta velük visszavonatni az indítványt, szünetet rendelt el. A szünetben szétküldte az embereit a KB-tagok között, és megsúgta mindenkinek, hogy Pozsgay mellett kell szavazni. Így történt, hogy az ellenem szólók dacára a bizalmi szavazáson két ellenszavazattal, teljes egyetértésben Pozsgay mellett állt ki a Központi Bizottság. Elfogadtak. Én akkor egy kicsit már nyeregben érezvén magam, két indítványt tettem. Az egyik, hogy ismerjék el, '56-ban nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt. Ezt a végén kiszínezték annyival, hogy voltak ellenforradalmi jelek is, de elfogadták. A másik javaslatomra megszavazták, hogy a jövő politikai fejleményeire tekintettel elfogadja a többpártrendszer. Erre írta Romsics Ignác a rendszerváltásról szóló könyvében, hogy összehívták Pozsgay ellen és eltávolítására a Központi Bizottság ülését, amely Pozsgay győzelmével végződött.

P. E.: Én úgy látom a politikai személyiségét, hogy ön hihetetlenül türelmes, szívós, taktikus, ütésálló. Lépésről lépésre építkezett. Az idő is az ön kezére játszott, bár a rendszer el akarta másolni az igazságot, hogy időt nyerjen. Nincs válság! – hirdették. De az idő nem nekik dolgozott, hanem inkább önnek. Nagyon jó ütemérzéssel mindig meg tudta tenni azt a lépést, ami a továbbjutáshoz kellett. Csoóri Sándor éppen a Hitelben nevezte politikai eretneknek. Vállalja ezt a minősítést? Mit tart politikai erényének? Az én szememben az 1989-ig vezető útja nagy személyes sikertörténet volt.

P. I.: A *Hitel*ben Csoóri használt egy másik kifejezést is: egy politikus a mi utcánkból. Vállalom ezt a titulust. Valaki az ellenfeleim közül – akik azért nem tagadhatták, hogy tettem egyet s mást – mondta, hogy Pozsgay óvatos duhaj. Azaz nem megfontolás nélkül tettem a dolgomat, hanem alapos megfontolásokkal, kiszámítva a megfelelő időt.

P. E.: Ez egy tudatosan felépített folyamat.

P. I.: Tudatosan. És azzal is számoltam, mi lehet a végkifejlet. Kivéve a személyes sorsomat illetően, abban, hogy úgy mondjam, egy kicsit gyanútlan voltam.

P. E.: Elterjedt nézet, hogy politikai pályafutásában a valóságos törés az volt, hogy nem lett köztársasági elnök. Ami persze csak egy hipotézis, mert a „négyigenes” népszavazás nem erről szólt, hanem arról, hogy választható-e közvetlenül a köztársasági elnök. Csak hát hallgatólagosan

tudta mindenki, ha közvetlen köztársaságielnök-választás következik be, akkor valószínűleg Pozsgay Imre lesz az. Úgy érzi, hogy ez nagy törés volt akkoriban a pályáján?

P. I.: Én személyesen nem éreztem bukásnak. Életemben sem iskolában, sem politikában meg nem buktam. Vereséget viszont gyakran szenvedtem. Megbukni az szokott, aki annyira becsüvyó a hatalomban, hogy le is aljasodik érte. Én nem ismertem akkora hatalmat, amiért ezt megtettem volna. Hát így állunk az Úr színe előtt. Így aztán a köztársasági elnökség elmaradását is inkább rezignáltan, mint keserúséggel éltem meg.

A nemzetközi sikerek dolgában két eseményt hadd idézzek fel. Az egyik az USA elnökével való találkozásom 1989. július 12-én, budapesti látogatásakor, és meghívásom a Fehér Házba ugyanazon év végére. A köztársaság kikiáltása után elindultam, először Angliába, a magyar kulturális hét megnyitására. A kenti herceggel ketten voltunk a fővédnökök. Akkor másodszor találkoztam már abban az évben Margaret Thatcherrel. November 2-án találkoztam az elnökkel, aki a korszak egyik legfontosabb üzenetét bízta rám. A Lincoln-kép alatt ültünk, az elhíresült Ovális Irodában. Odafordul hozzám Bush: „Gorbacsov úrral készülünk a máltai találkozóra. Biztosíthatom önt arról, hogy nincs igaza a washingtoni sajtónak, amelyik azzal gyanúsít bennünket, hogy egy újabb Jaltát készítünk elő. Ez nem igaz. Pontosan az ellenkezőjére készülünk. Deklarálni fogjuk Gorbacsov úrral közösen, hogy Kelet- és Közép-Európa [ekkor használták először a Közép-Európa kifejezést] szabad független politikai mozgásterré vált.” Rá egy hétre már leomlott a berlini fal. Előtte lezajlott a Soproni Piknik... A másik ilyen nagy nyilvánosságot jelentő szereplésem a francia televízióban, az Antenne 2 adásában, '89. december 2-án, élő adásban, másfél órán keresztül szerepeltem. A legnézetettebb műsor az enyém volt, népszerűségben pedig a második voltam, Schmidt kancellár utasított csak maga mögé. Mitterrand az adás után fölhívott, és gratulált. A *Figaro* azt írta, hogy Kelet-Európából ilyen hangú politikussal még nem találkoztak. Valójában egy gorombasággal ugrasztottam meg a népszerűséget, úgy látszik, hogy az őszinteséget a francia közvélemény is honorálja. A *Le Monde* képviselője azt kérdezte, hogy ha eljön a szabadság ideje, mi lesz a Lenin körút neve? Mondtam neki, hogy nézze, hogy nem Lenin körút, abban szinte biztos vagyok, de hogy mi lesz a neve, ezt a pesti közönség dolga eldönteni. Erre jött a sumák kérdés: nevezne-e el ön utcát Clemenceau-ról Magyarországon? Gondoltam itt csak nyers őszinteséggel lehet szólni. Mondtam: „Tudom, a franciák körében nagy államférfiként emlékeznek Clemenceau-ra. Nekünk erre semmi okunk nincs, és amíg rajtam múlik, erről az emberről Magyarországon utcát nem nevezhetnek el.”

P. E.: Nekem mindez azt mutatja, hogy Nyugaton úgy kezelték, mint a magyarországi rendszerváltozás egyik jelképes figuráját. Jött viszont a '90-es választás, és az MSZP megbukott. Akkor ezt hogyan élte meg? Ez azért hatalmas zuhanás. Egy jelképes figurából parlamenti frakcióvezető vált, de az sem sokáig, mert ...

P. I.: ...mert kiléptem a pártból. Az eredmény kihirdetése után, az elnökség körében annyit mondtam, hogy inkább örülünk ennek az eredménynek, mert ha a győztes oldalon végzünk, akkor olyanok leszünk, mint Albánia, mert ott győztek az utódpártiak.

P. E.: Nem volt önben olyan érzés, hogy milyen hálátlan ez a magyar nép? Kiküzdí nekik a szabadságot, és akkor tessék, ez a hála, ennyi volt, köszönjük?

P. I.: Én erre azt mondtam, amikor a népszavazási eredményt kihirdettem a sajtóértekezleten, hogy vegyék tudomásul, a hála nem politikai kategória. Erre a BBC tudósítója felszólalt, na de uram, tisztesség is van a világon. Mondom, ezt meg maguk hirdessék!

P. E.: Rendben, de – tudom, ezt is többször elmondta, leírta – a magyar rendszerváltozás felülről irányított volt. Nem a nép küzdötte ki, hanem egy szerencsés geopolitikai helyzet kellett hozzá, a Szovjetunió meggyengülése...

P. I.: ...és tudni, ismerni kellett ezt a helyzetet.

P. E.: Igen, csak hogy ha nem a nép küzdi ki magának a szabadságot, hanem felülről kapja, kvázi ajándékként, annak következményei vannak a kilencvenes évekre, sőt talán a mára való tekintettel is. Tudom, hogy több szempontból kritizálta is a rendszerváltozást. Több hiányosságát említette.

P. I.: Erre azt mondom, nem cinizmussal, de iróniával, hogy mi vagyunk az a nemzet, amelyik a győzelmeit is el tudja veszíteni. Hát ez történt velünk az elmúlt húsz-huszonöt esztendőben. A '89-es eredmények okán majdnem olyan magas piedesztálon álltunk, mint '56-ban. De ebből sikerült azért ledolgozni...

P. E.: És erről ki tehet? Pusztán a helyzet? Vagy a politikai elit?

P. I.: Maga a megegyezés formája. Ennek értéke, hogy nem folyt vér. Magyarország a katasztrófára félretett tartalékait már bőségesen kihasználta a XX. században. Ugyanakkor olyan megalkuvások kerültek bele, amelyek aztán később károkat okoztak. Ilyennek tartom a spontán privatizációt, az államadósság kezelését, a politikai berendezkedésben az alkotmányozó nemzetgyűlés elmulasztását, a kétkamarás parlament létrehozásának elmulasztását. Ebben a tekintetben most is az a véleményem, hogy az új alaptörvénynél ezt el kellett volna intézni, de ennyi veszteség érje csak az embert egy munkában való részvételnél, ez kibírható.

T. L. A.: Úgy kellett volna csinálni a rendszerváltást, mint a csehek?

P. I.: Igen, legalább úgy. Az adósságkezelésben pedig, ahogy a lengyelek tették. Igaz, hogy a súlyuk nagyobb volt a világban, nem vitás. De azért azt is belekalkulálhattuk volna. Én Antallal erről többször beszéltem, de ő hajthatatlan volt. Nyilván nyomás alatt cselekedett ebben az ügyben. Annyit mondtam, hogy a Nyugat megnyerte a III. világháborút egy puskalövés nélkül. Az az adósság, amelyet ránk hagyott, legyen a rendszerváltás ára. Nagyon olcsón megúszták volna, hiszen az a 24 milliárd dolláros bruttó adósságállomány, amely ránk ragadt, az az akkori pénzforgalmi piacon is filléres tételnek számított. Egyetlen bank se bukott volna bele a hitelezőink közül, és mindegyik bankot kimentette volna a saját állama, ahogy aztán 2008-ban meg is csinálták.

T. L. A.: Itt Antall nagyot hibázott?

P. I.: Nem vállalta. Ez egy történelmi hiba. Ráadásul a privatizációt azzal indokolta, hogy az értékesített állami vagyon bevételéből kifizethetjük az adósságot. Nos, egy fillér nem ment az adósságra, csak növekedett tovább. A privatizáció pedig valójában segítette kivinni a magyar nemzeti vagyon egy részét az országból. Én nem a magánvagyon ellen szóltam, épp ellenkezőleg: azt mondtam, hogy a sokféle és együtthatni tudó, kooperatív tulajdonformák segíthetik az ország emelkedését. De még a Németh-kormány idején elfogadták a társulási törvényt, amely lényegében a magánvállalatok alapításának a lehetőségét az addigi húszszemélyes határról kétszáz fölé emelte. Sárközi Tamás akkoriban arra a kérdésre, hogy kik legyenek a tulajdonosok, azt válaszolta cinikusan: akik benne vannak. Azok lettek, de ők el is adták gyorsan. Ha csak az élelmiszeripart nézem: az összes beáramló vásárló a konkurenciát akarta kivásárolni. Ezért nincs már cukorgyárunk, még a legfrissebben épített kabai cukorgyár is megszűnt.

T. L. A.: *Akkor nem lehetett látni, hogy ezért jönnek be?*

P. I.: Előre lehetett látni, ezt jósoltam meg, és ezért társadalmi felügyelet alatt kellett volna az állami vagyont értékesíteni. Erre az egyik liberális vezér azt kérdezte: „Te a diktatúra vagyonát véded?” Én nem a diktatúra, hanem ennek az országnak és ennek a népnek a vagyonát védtem volna, amelyet a diktatúra ellenére hozott létre. Ez nem a diktatúráé!

P. E.: *Hosszabb szünet után visszatért a nagypolitikába: részt vett az új alkotmány előkészítésében...*

P. I.: ...meg a nemzeti konzultációban.

P. E.: *Jóvá lehet még tenni az említett hibákat valamilyen módon? Efféle eszközökkel például?*

P. I.: Eddig a cserepek elsöprögetésével kellett foglalkozni, a következő ciklus lesz az emelkedő nemzet korszaka. Ehhez folytonosság és folyamatosság kell, mert el fog a rémület a gondolatra, ha ez a Mesterházy–Bajnai-féle társaság fölénybe kerülne ebben a helyzetben.

P. E.: *Manapság is nemzeti közmegegyezésről, nemzeti újjáépítési programról szokott beszélni. A nemzeti jelző használata, a fogalmi kategória érdekelne. Tényleg úgy látja, hogy a XXI. században a nemzeti gondolatnak, a nemzeti keretek közötti politizálásnak van jövője? Sok minden szól ellene.*

P. I.: Van. Az a véleményem, hogy abban a szellemi sivatagban, amelyet a megdőlt és megbukott kísérlet maga után hagyott, két eszmény és ahhoz kapcsolódó forma maradt életben. Az egyik a nemzet mint közösség. A másik a kereszténység mint kultúra. Nézzék csak meg, hogy a Szovjetuniót mi bomlasztotta szét! Nem a saját gazdasági válsága, hanem a nemzetek ambíciói, mikor magukhoz tértek az elnyomás alól. A Kaukázuson túl, Kazahsztánban kezdődött először, ott még Gorbacsov lövetett a tüntetők közé. Még Vlnában is lövettek, de a folyamatot már föltartóztatni nem lehetett. Mondhatnám azt is, hogy a birodalmakra jellemző, a perifériákon szokott a horgolás fölbomlani, és itt is ez történt.

P. E.: *A nemzeti emelkedés reményeink szerint való, bár szerintem ez egy elég optimista forgatókönyv arra való tekintettel, hogy a magyar lakosság nem igazán áll össze nemzetté – a szó legszebb erkölcsi-szellemi értelmében sem, politikai nemzetté sem. Döbbenetes széthúzás van ebben az országban. A magyar lakoságnak egy jelentős része közéletileg teljesen passzív és közömbös. Azt is ki merném jelenteni, hogy Magyarország lakosságának egy része – szándékosan használom a lakosság szót – inkább csak elszenvedi a demokráciát, és nem alakítja. Tehát ha egy minőségi ugrásról beszélünk, akkor talán ezen a körülményen is kellene valahogyan változtatni, de miként lehetne?*

P. I.: Résztvevővé kellene tenni őket! Amit elmondott, azzal egyetérték, ilyen a helyzet. Gondolja csak meg, ahány választási forduló volt '90 óta, a választópolgároknak közel fele megváltoztatta előző álláspontját. Tehát nincs még tradicionalizmus sem a politikában, a politikai kultúrának nagyok a hézagai.

T. L. A.: *A régi rendszerben a kommunisták az íróktól, költőktől, zenészektől egy kicsit mindig félték. Egy Kodály Zoltántól, egy Illyés Gyulától vagy egy Csoóri Sándortól tartottak.*

P. I.: Úgy érzem, ebben benne volt magának a rendszernek a kisebbségi érzése és a legitimációs belső válsága. Igazolójelképeket akartak magukra ragasztani.

Visszatérve a szavazások, meg a választások dolgára: mi az, amit megfigyelhettünk most is? És ez már a nyomasztó hagyományok közé tartozik. Az elmúlt huszonöt évben

a magyar értelmiség nem tudott politikai tényezővé válni, semmilyen területen, s nem is vállalja.

Ami a nemzetet illeti: arról, hogy önállóan kell gondolkodni és cselekedni, negyven éven át sikerült kényelembe ringatni a társadalmat, hogyha engem megszólítanak, akkor inkább kibúvót keresek, mintsem megoldást. Széchenyi *Politikai programtörvények* című zaklatott műve 1847-ben jelent meg. Rettegve beszél arról, hogy itt forradalom lesz. Ebben azt írja, neki akkor az angliai példa volt az igazi példa. Ha egy angliai előtt gondok tornyosulnak, akkor az feladatot lát bennük, és hozzálát megoldani. Ha egy magyar előtt gondok tornyosulnak, összeomlik alattuk, és sajnálja magát. Ebből a lelkiállapotból ki kellene kerülni!

